

Kairių „uzorininkė“ Asta Žižienė

XX a. antroje pusėje Šiaulių turguje siuvinėjimo šablonais prekiaudavo Asta Freimanaitė-Žižienė (1902–1997). Keletą kartų su ja kalbėjau turguje, susipažinome artimiau, 1973 m. rugsėjo 2 d. apsilankiau jos namuose Kairiuose¹ (1), ji maloniai priėmė, papasakojo apie savo gyvenimą, parodė darbus, pademonstravo, kaip juos daro.

Asta Freimanaitė gimė 1902 m. Kėdainių apskrities Surviliškio valsčiaus Daniliškių kaime dvarų nuomininko šeimoje. Tėvai laukę sūnaus, todėl jai, dukrai, beveik ir tekę juo būti – turėjusi mokėti arkliais joti, todėl yra laimėjusi prizų per jojimo varžybas. Augdama įvairiautėje aplinkoje išmoko nemažai kalbų: vokiečių, latvių, rusų, lenkų. Mokėjusi taip pat anglų ir prancūzų kalbas, bet užmiršusi. Lankė pradinės Montviliškio ir Kėdainių mokyklas, tačiau didesnio sistemingo mokslo neįgijo. Lankydamasi Rytprūsioje pas savo vyresniąją ištekęsias seserį, mėnesį mokėsi rankdarbių mokykloje Karaliaučiuje. Buvo mokoma siuvinėti, taip pat deginti medį. Vėliau keletą metų Kaune ji turėjo rankdarbių dirbtuvėlę, kurioje būdavo iki septynių mergaičių – mokinių ir siuvinėtojų. Daug užsakymų tekdavo atlikti teatrui. Prieš Antrąjį pasaulinį

Ši ir kitos straipsnio iliustracijos – iš autoriaus kolekcijos

¹ Šio pasakojimo pagrindas yra lankantis pas Astą Žižienę užsirašyta medžiaga. Be to, 1972–1973 m. autorius aplankė nemažai apleistų sodybų Šiaulių rajone, Bazilionų apylinkėse, ten dažniausiai palėpėse, aptiko nemažai tokių pavyzdžių. Dalis pavyzdžių buvo gauta bendraujant su Šiaulių pedagoginio instituto (dabar – Šiaulių universiteto) studentais neakivaizdininkais. Taip susidarė apie 500 vienetų rinkinys.

karą ji su vyru nusipirko ūkį Kairiuose ir atsikėlė čia gyventi. Karo metu vyras ją paliko. Moteris pradėjo versti „uzorininkės“ amatą. 1972 m. nuskendo sūnus. Senatvėje savo namuose gyveno vieniša, mirė 1997 m. sausio 19 d.

Svarbiausia Astos Žižienės veiklos sritis – šablonų gamyba ir pardavinėjimas, pagalbini sritis – siuvimas ir pardavimas. Ji kasmet išsipirkdavo patentą už 100 rublių, o nuo 1972 m., mirus sūnui, o jai tapus pensininke, kaip netekusiai išlaikytojo, patentą pirkti nebereikėjo. Vieno didelio „uzoro“ kaina turguje buvo 50 kapeikų, kitų – mažesnių – 30, 20, 10 kapeikų. Kai kada atiduodavo ir už 5 kapeikas. Jei labai gerai sekdavosi, surinkdavo per dieną iki 7–8 rublių. Verta prisiminti, kad tai 1973 metų duomenys.

Apsilankius pas Astą Žižienę namuose, teko stebėti jos darbą, ypač to darbo nuoseklumą. Ant paprasto popieriaus lakšto piešiamas piešinys. Ant to piešinio uždedamas sviestinio ar panašaus neperšlampamo popierius lakštas, kuris kruopščiai pagal piešinį išbandomas skylutėmis. Badoma į kotelį įtvirtinta adata ir specialiai padarytu ratuku su aštriais dygletiais (ratukas – lyg peiliukas stiklui pjauti, Žižienė sakė, kad pagal jos sumanymą ir nurodymą padaręs meistras, be to, brangiai kainavę). Baigtas šablonas dedamas ant švaraus popieriaus lapo. Į dažus, pagamintus žibale (benzine ar kt.) ištirpinus batų tepalą, pamirkomas skudurėlis, jis nuspaudžiamas ir jau apysausiu šluostomas šablonas. Per skylutes dažai patenka ant popieriaus, skylučių vietose atsispaudžia piešinys ir „uzoras“ gatavas. Dažant svarbu nustatyti dažų koncentraciją ir kiekį, kad nesilietų. Tokie dažai greitai išdžiūna. Tokiu pat būdu piešinių galima perkelti ir tiesiog ant drobės, pirkėjui lieka tik išsiuvinėti, o išsiuvinėjus tie dažai lengvai išsiplauna. Vienu šablonu galima atspausti 20 ir daugiau „uzorų“. Šios technikos Žižienė buvo išmokusi Karaliaučiuje, tik ten buvę naudojami specialūs dažai.

Asta Žižienė pademonstravo daugiau nei šimtą pavyzdžių (o jų esą ir dar daugiau). Juos galima suskirstyti į kelias grupes: natūralistinės gėlės, stilizuotos gėlės su vyraujančiu tulpės motyvu, geometrizuoti ornamentai, siužetinės figūrinės kompozicijos, piešiniai su tekstais. Pati meistrė „uzorus“ skirstė pagal jų funkcinę paskirtį: virtuvės komplektai, miegamojo prie lovos, ant lovos, pagalvės ir pagalvėlės, staltiesės ir staltiesėlės, „nosinėliai“, laikraštinės, „kampučiai“, kiti smulkesni darbeliai.

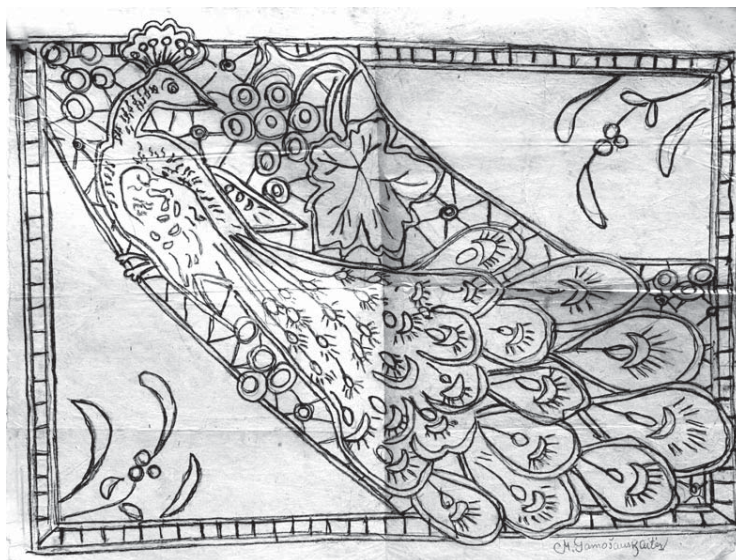

Apie keturiasdešimties pavyzdžių kompleksas, sukomponuotas pačios Žižienės (jos žodžiais tariant), iš dalies taikant lietuvių liaudies ornamentiką, esąs antspauduotas ir patvirtintas Kauno dailės kombinato meno taryboje 1966 m. Rinkinyje buvo ir rusiškas gėlių piešinių albumas. Tai pavyzdžiai „pilnam“ siuvinėjimui („gladj“), kurie kopijuojant ir paprastinant tampa siuvinėjimo „virvute“ pavyzdžiais. Figūriniams piešiniams naudojami įvairūs šaltiniai: vaikų knygelių iliustracijos, galbūt ir specialiai dailininkų sukurti pavyzdžiai, perkopijuoti iš kitų „uzorų“. Čia galima rasti ir nykštukų, ir raudonkepuraičių, kačiukų, voveraičių ir kt. Piešiniai dėl daugkartinio perkopijavimo neretai įgydavo keistų detalių.

Žižienė sakė (o tai galima ir pastebėti), kad ji „piešianti“ vis naujus pavyzdžius, nes dalis senesniųjų pirkėjams atsibosta. Jos piešimas buvo senų motyvų ir elementų perkomponavimas. Štai voveraitės motyvas matyti daugelyje siužetinių „virtuvinųjų uzorų“. „Sumaniau pagaminti kilimėlį ‘Sūris’. Specialiai pirkau olandišką sūrį, kad galėčiau jį nupiešti“, – pasakojo Žižienė. Iš tikrųjų didelio formato „uzore“ tupi stereotipinės voveraitės, išdėstytos apie prapjautą olandišką sūrį. Kitur voveraitės grauzia riešutus, daro dar ką nors.

Reikia pripažinti, kad Astos Žižienės darbe būta tam tikro kūrybinio prado. Dažniausiai kūryba apsiribodavo jau turimų standartinių elementų perdėliojimu, sugalvojant ir patobulinant jungiamąsias grandis. Augalinių ir geometrinių pavyzdžių sugalvodavo ir pati, beje, jie nedaug tesiskyrė nuo bendro braižo.

Paašškėjo, kad keletas pavyzdžių buvo dar iš Karaliaučiaus, nors juos tekę atsiųžti slapta ant labai plono popieriaus lagamino dugne, nes pavyzdžius išvežti iš tos mokyklos draudė. Pateikiant pavyzdžius Meno tarybai (tuo laiku būta tokios „turgaus meno“ kontrolės institucijos), buvo reikalaujama tautinių ornamentų, tačiau žmonės esą nelabai juos mėgstantys. Taip pat neleidžiama ką nors rašyti, bet pirkėjai užrašų tiesiog reikalavdavo. Taigi Meno tarybos ir turgaus administracijos

nurodymai neatitikdavo žmonių pageidavimų. Tekdavo laviruoti. Užrašai taip ir liko vienu iš svarbių „uzorų“ elementų. Virtuvei skirtų užrašų yra tokių: „Nebijok vandens šalto – nes turėsi veidą baltą“, „Švarus vanduo“, „Gero apetito“, „Skanaus apetito“ (šitą užrašą Žižienė kritikavo, sakė, kad negali būti skanaus apetito, bet žmonės taip šneka), „Prauskis tankiau – vandens nevenki“, „Darbštumas garbė“. Miegamojo ir prie lovos skirtiems siuviniams yra užrašai: „Labas rytas“, „Tu miegok – balandėlis tau burkuos“, „Tu miegok – o tau balandėliai burkuos“, „Gyvenimas – tai Kova, Meilė – tik Kančia, Mirtis – Sielos Ramybė“, „Myliu Dievą, Gimtą Šalį, Motinėlę ir Tėvelį“. Dauguma žodžių tekstuose pradedami didžiąja raide.

Santykiai su pirkėjais metams bėgant keitėsi. Pokario metais Šiaulių turguje būdavę iki aštuonių „uzorininkų“, kai kurios atvažiuodavo iš Rygos. Dabar (1973 m.) ji besanti viena, aprūpina „uzorais“ Klaipėdą, Panevėžį, Palangą, Šiaurės Lietuvą. Kaune yra jos „mokinių“. Vilniaus „uzorininkų“ ji nepažįsta. Tarpusavyje kartais pasikeičiančios naujais pavyzdžiais. Apie 1968–1970 m. žmonės visai nebeperkė „uzorų“, ji jau maniusi, kad teksią „mirti iš bado“. Tačiau pastaruoju metu vis daugiau pradeda pirkti, perka kaimiečiai, „bet daugiau miestiečiai“. Daugiausia dabar perka takelius, pagalvėles, kilimėlius prie sienos, lovos, sofos. Beveik visai neperka staltiesių. Labai skirtingai perkama įvairiais metų laikais: mažiausiai – rudenį, daugiausia – artėjant pavasariui, ilgėjant dienoms.

Apie Astos Žižienės darbus teko kalbėtis su iš gretimo Bertužių kaimo kilusia kraštotyrininke, buvusia Kurtuvėnų mokyklos direktore ir tuo metu garsėjusio folkloro ansamblio vadove Janina Čepulyte. Ji Astą Žižienę pažinojo nuo vaikystės. 1950–1955 m. apylinkės moterys ir merginos buvo tiesiog „užsikrėtusios“ jos siuvinėjimo pavyzdžiais. Tačiau aplinkiniai žmonės ir kaimynai nevertino Žižienės veiklos rimtai. Pačiai Čepulytei taip pat neatėję galvon, kad Astos Žižienės menas galys būti vertingas.

1983 m. spalio 28 d. Vilniuje, Istorijos institute, pasinaudodamas iš Astos Žizienės ir iš kitų šaltinių surinkta medžiaga, skaičiau pranešimą „Pavyzdžiai siuvinėjimui“. Taip pirmą kartą buvo viešai iškeltas klausimas apie iki tol nepažintą liaudies kūrybos žanrą². Kilo diskusijų. Dr. Eugenija Šimkūnaitė pastebėjo, kad šie siuvinėjimo pavyzdžiai, vadinamieji „desinėliai“, plito ir per švediškus dienraščius, kuriuos kaip vyniojamąjį popierių silkėms naudojo nedidelės žydų parduotuvėlės. Tų didelio formato laikraščių paskutiniuose puslapiuose buvo spausdinamos spalvotos pasakų iliustracijos su nykštukų, karalaičių, įvairių gyvulėlių piešiniais. Štai iš kur tie skandinavieški ar germanieški nykštukai lietuviškuose siuvinuose.

2003 m. vyko etnografinė ekspedicija Kairių seniūnijoje. Ta proga aplankiau Astos Žizienės vienkiemį, kuris jau buvo atsidūręs prie pat besiplečiančio miestelio. Namas ir sodas – apleisti, „uzorininkė“ – mirusi. Jau daug metų Šiaulių turguje nebėra tų siuvinėjimo pavyzdžių, atrodo, kad šis amatas nyksta. Surinkta medžiaga iš apleistų sodybų, buvusių kolekcijų, nedidelių rinkinių muziejuose, užrašai apie Astos Žizienės gyvenimą ir darbus leidžia daryti ir kai kurias išvadas.

Siuvinėjimas pagal pavyzdžius buvo labai paplitęs XX a. 3–6 dešimtmečiais, plito iki XX a. pabaigos. Kai kurie pavyzdžiai datuoti, pasitaiko datų nuo 1927 m. iki 1958 m. Siuvinėjimas – tam tikro amžiaus, išsilavinimo ir socialinės padėties mergaičių ir moterų užsiėmimas.

„Uzoras“, „šablonas“, „kalkė“, „desinėlis“ yra būtina tarpinė siužetinio ir iš dalies ornamentinio siuvinėjimo priemonė, kuri laikytina liaudies taikomosios grafikos žanru.

Siuvinėjimo pavyzdžiai plito įvairiais keliais, dažnai iš kaimyninių tautų (vokiečių, rusų, latvių, lenkų, švedų). Dalis pavyzdžių yra internacionalinio pobūdžio. Egzistavo pavyzdžių skleidėjai profesionalai. Darbais buvo keičiamasi, persikopijuojama. Po daugkartinio tokio kopijavimo būdavo labai nutolstama nuo pirminio pavyzdžio. Perpiešimus ir perspausdinimus rodo tai, kad dauguma pavyzdžių būdavo labai sudėvėti.

Buvo sudarinėjami rinkinėliai, jie dažnai turėdavo eilės numerius, užrašytą savininkės pavardę ar inicialus (ne autoriaus, nors čia gali būti ir autorinių darbų, tarp jų ir pačios savininkės sukurtų pavyzdžių). Siuvinėjimo pavyzdžių rinkinys, matyt, taip pat buvo merginos garbės, prestižo reikalas.

Daugiausia pavyzdžių su gėlėmis – nuo natūralistinių iki stilizuotų. Čia yra ir tradicinių lietuvių liaudies motyvų, ir atkeliavusių iš kaimyninių tautų. Žanrinės, figūrinės temos paprastai pasiskolintos iš kaimynų, ypač nykštukų tema. Naudojamos vaikų literatūros iliustracijos, yra ir savos kūrybos – nuo primityvaus iki profesionalaus piešinio. Yra ornamento ir šrifto pavyzdžių, įvairių informacinių ar funkcinių įrašų. Užrašai – savita folkloro sritis. Tai gi siuvinėjimo pavyzdžiai yra ir liaudies dailės žanras, ir rašytinio folkloro pavyzdys.

Kyla klausimas dėl meninės ir estetinės pavyzdžių vertės, jų vietos tiek dekoratyvinės tekstilės, tiek interjero apipavidalinimo, tiek bendroje liaudies kūrybos

² Rimkus V. „Pavyzdžiai siuvinėjimui“. *Etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1981 ir 1982 metais*, Vilnius, 1983, p. 96–98.

ir dailės panoramoje. Tai labai prieštaringas dalykas: plito abejotinos ir net neigiamos vertės pavyzdžių, tačiau pasitaikė ir įdomių liaudies kūrybos darbų.

Asta Žižienė – reto ir jau, atrodo, išnykusio amato, kurį galima laikyti liaudies kūrybos reiškiniu, atstovė.

Prof. V y t e n i s R I M K U S
Šiaulių universitetas